

MARKUS A. DENZEL

Magyarország integrálódása a nemzetközi készpénz nélküli fizetési forgalom rendszerébe a 19. századtól a két világháború közötti időszakig

E tanulmány témája a készpénz nélküli fizetési forgalom centrumainak, a regionálisnál nagyobb jelentőségű pénzpiacoknak az integrációja. Ennek bemutatásához a különböző pénzpiacok közötti – egyelőre még nagyon általános értelemben vett – váltóárfolyam-jegyzések szolgálnak, azok a váltóárfolyamok, amelyeket egy meghatározott időpontban, egy meghatározott földrajzi térben, esetünkben Kelet-Közép-, Kelet- és Délkelet-Európában létező, a regionálisnál nagyobb jelentőségű, nemzetközi fizetési tranzakciókba bekapcsolódott pénz- vagy váltópiacok között ténylegesen jegyeztek.*

A nemzetközi készpénz nélküli fizetési forgalom integrációjának fogalmáról

„Azokat a helyeket tarthatjuk a nemzetközi fizetési forgalom rendszerébe betagozódottnak vagy legalábbis ahhoz kapcsolódónak, amelyeket más központokban valamilyen módon jegyeztek. Amennyiben ez a jegyzés megszűnt, akkor rendszerint a többiek érdeklődése kihuny a korábban jegyzett hely iránt, és ezért az kihullott a rendszerből.” (Denzel [1994b] 19. o., lásd még Leone [1983] 619–629. o.) Ez a definíció némi pontosítást kíván: az egyszeri árfolyamjegyzés két váltópiac között, vagy az évek, évtizedek során elszórtan található néhány feljegyzés még nem jogosít arra, hogy integrálódásról beszélhessünk. A döntő feltétel a (viszonylag) rendszeres váltókapcsolat, amely megmutatkozott a (viszonylag) rendszeres árfolyamjegyzésekben a vásárokon, a tőzsdéken, illetve a váltóalkusznál és magánbankároknál. Az egyes váltópiacok árfolyamjegyzéseit rendszerint tartalmazták – és magyarázatokkal is ellátták – a korabeli kereskedői kézikönyvek (Spufford [1991] 103–120. o., Witthöft [1992] 20–22. o.). Kétféle forrás áll rendelkezésünkre a váltópiacok közötti integrációs folyamat bizonyításához: egyrészt az árfolyamjegyzéseken található eredeti kurzusok, másrészt azok az adatok, amelyek egy hely vagy piac váltóforgalmára vonatkoznak.

Az eredeti jegyzéseknek és az azokból képzett árfolyamsoroknak külön jelentőséget ad az, hogy a jegyzések előfordulási gyakoriságából (hetente, havonta, évente többször, szezonálisan) megállapítható, hogy az adott váltópiac a nemzetközi fizetési forgalom

* A tanulmány a szerző egy korábbi művén alapul, amelyben a kelet-közép-, kelet- és délkelet-európai pénzpiacoknak az európai fizetési forgalmi szerkezetekbe való bekapcsolódását, illetve az azokba való integrációját elemezte, és amelyben Budapest, amely egyike volt e pénzpiacoknak, viszonylag kevés teret kapott. (Denzel [1996a] 45–73. o.)

rendszeréhez csak lazán kapcsolódott, vagy pedig szorosan betagozódott.¹ Leggyakrabban a váltópiac bekapcsolódása volt az első lépcsőfoka és előfeltétele a már meglévő pénzforgalmi rendszerbe való szorosabb betagozódásnak. Ezt a sok esetben többé már egyenként nem rekonstruálható lépésekből álló eseménysorozatot nevezhetjük integrációs folyamatnak, amelynek eredménye maga az *integráció*: egy váltópiac teljes mértékű betagozódása a korabeli fizetési forgalom rendszerébe. Ennek kritériuma az adott váltópiac nemzetközi váltóárfolyam-jegyzéseinek viszonylag kiterjedt hálózata, az erre a piacra vonatkozó bőséges árfolyamadatok, valamint a saját és idegen jegyzések rendszeressége. A kapcsolódáshoz viszont elegendő a viszonylag rendszeres váltókapcsolat egy vagy néhány más váltópiaccal. A kapcsolódó váltópiac igénybe veheti egy másik közreműködését is – amelyik ebben az esetben a közvetítő szerepét játssza – egy harmadik piaccal való váltóügylet lebonyolítására, ahogy a harmadik váltópiac is megteheti ezt, ha a kapcsolódó piaccal akar kereskedni.

Összességében tehát a váltóárfolyamok azok a „legfontosabb paraméterek, amelyek megmutatják a »nemzetközi« fizetési forgalom kapcsolatainak színpéjét” (Denzel [1994b] 19. o.) és lehetővé teszik, hogy a nemzetközi fizetési forgalom és a hozzá tartozó váltópiacok kialakulásának fő vonásait bemutassuk. Az említetteken kívül a jogi és intézményi tényezők – a váltórendeletek, a tőzsdék és a bankok – erősíthetik vagy gyorsíthatják a váltópiacok integrációját a nemzetközi fizetési forgalom rendszerébe (Schneider [1989] 37–63. o., [1991] 133–169. o., [1993a] 245–255. o.; Kaufhold [1992] 77–132. o.). Hatékony működésükhöz azonban nélkülözhetetlen előfeltétel a váltópiac létezése, mivel a váltóhálózat létrejötte és változása végső soron nem a jogi-intézményi tényezőkre vezethető vissza, hanem sokkal inkább a kereskedői gyakorlatra és az egyes kereskedőházak személyes kapcsolataira (Schwarzer–Denzel–Zellfelder [1991] I. kötet, 1–30. o.). Tanulmányunkban nem lesz mód a kereskedői gyakorlat részletesebb bemutatására, mint ahogy nem tudjuk most részletesen megvizsgálni a különböző váltópiacokon működő nagykereskedők, illetve bankárok közötti személyes kapcsolatok mindig integráló hatását sem, amelyre pedig sok egyedi példát lehetne említeni.

Budapest, Magyarország kereskedelmi és pénzügyi központja a leírt integrációs folyamatban sajátos utat járt be, amely – jelenlegi tudásunk szerint – Európában egyedülálló volt. Forrásainkat a nemzetközi váltóárfolyam-jegyzések szinte kizárólag nyomtatott statisztikái, valamint a vizsgált időszakból, elsősorban a 19. századtól a második világháborúig terjedő korból származó, különböző német kereskedői kézikönyvek jelentik.

Magyarország bekapcsolódása a nemzetközi készpénz nélküli fizetési forgalomba az első világháborúig

A készpénz nélküli váltóforgalom alapján az európai fizetési forgalom rendszerének „keleti határa” – ahogyan az a középkor óta, az évszázadok során kialakult – egy képzeletbeli vonal mentén húzódott: a 18. században északon Danzig (Gdansk)–Königsbergtől (Kalinyingrád), Boroszlón (Wroclaw, Breslau) és Bécsen keresztül Velencéig, illetve a 19. században Triesztig délen. Ezenkívül Stockholm, Riga, Arhangelszk, Szentpétervár

¹ Ez a megkülönböztetés nagyon általános, és ennek így is kell maradnia, mert a tényleges fokozatokat nem lehet megállapítani. Annak következtében, hogy az egyes árfolyamsorok gyakran forrásoktól is függő „egyedisége” túl erőteljes, értelmes általánosításokat nem lehetséges tenni. Az itt rendelkezésre álló, rendkívül korlátozott forrásbázis nem teszi lehetővé a közép-európai térség tőke-, pénz- és váltópiacainak olyan típusú hatékonysági vizsgálatát sem, amilyenek az északnyugat-európai vagy transzatlanti váltóforgalom esetében már készültek. (Neal [1987] 97–115. o., Neal [1991] 219–226. o., Schubert [1988] 299–306. o., Schubert [1989] 1–20. o., Boyer-Xambeu–Deleplace–Gillard [1992] 33–65. o., Officer [1985] 557–585. o.)

(*Schneider* [1993]), (*Newman* [1992] 116–141. o.) és az Oszmán Birodalom fontosabb pénzpiacai (Konstantinápoly, Szmirna, Szaloniki) (*Svoronos* [1956] 30–33. o., 62. o.) kapcsolódtak az európai hálózathoz. Sem a kereskedői kézikönyvek, sem az árfolyamjegyzékek nem említik Magyarországot – amely földrajzilag e rendszer szélén feküdt – mint valamelyik európai pénzpiac váltópartnerét. Így például a 18. század és a 19. század elejének „klasszikus” német kereskedői kézikönyve, a Nelkenbrechers Taschenbuch Magyarországról először csak a hetedik, 1793-ból származó kiadásában ír, és akkor is anélkül, hogy akár csak említést is tenne a készpénz nélküli fizetési forgalom bármilyen formájáról (*Gerhardt sen* [1793] 247. o.).

E tény magyarázata a következő. A középkorban és a 16. században Magyarország volt egész Európa egyik legfontosabb nemesfémszállítója, még arra is képes volt, hogy Európa legnagyobb kereskedőházát, a Fuggereket a széles körű üzleti tevékenység reményével becsalogassa. A magyar dukátnak, magas nemesfém tartalma következtében, európai kereskedelmi érmeként nagy jelentősége volt. Magyarországon ebben az időben nem volt szükség készpénz nélküli fizetési forgalomra, mivel minden fizetést a bőségesen rendelkezésre álló nemesfémről lehetett fedezni. A nagy- és a távolsági kereskedelem a 17. században is az Európában nagyra becsült dukátokat és a kisebb értékű tallérokat használta, a királyi Magyarországon és a törökök által megszállt területeken egyaránt, vagyis egyedül nemesfém alapon bonyolódott a kereskedelem. A nemzetközi „marhakereskedelem” jóvoltából pedig nem kis mennyiségben áramlottak be az országba a nagy értékű érmék (*Buza* [94/95, 1995/96] 33–37. o., *Buza* [1984] 237–254. o., *Buza* [1990] 103–112. o.; *N. Kiss* [1980] 459–490. o.). A 18. században az ép és jó állagú magyar dukátok árfolyamát jegyezték Kelet-Közép-Európa legfontosabb vásárán, Lipcsében, ez azt bizonyítja, hogy gyakran kötöttek ott magyar dukátban üzletet (*Denzel* [1994c] 72. o.). Az eddigi példák érthetővé teszik, hogy Magyarország a középkorban és a koraujkorban nemzetközi fizetési kötelezettségeinek nemesfémekben tett eleget, egyrészt különlegesen előnyös bányászati helyzete következtében, másrészt pedig agrártermékekkel (vágómarhával) folytatott kereskedelmének köszönhetően, amelyekért itt, és Európában máshol is, rendszerint készpénzzel fizettek az állattenyésztőknek vagy az eladóknak (*Dalhede* [1992] 84–93. o.), és amely így nagy mennyiségű nemesfémot hozott az országba (*N. Kiss* [1978] 83–123. o.). A készpénz nélküli fizetési forgalom, amennyiben erre egyáltalán a fizetések közvetítése miatt szükség volt, a délnémet (például augsburgi) és mindenekelőtt a bécsi kereskedőházak kezében volt.

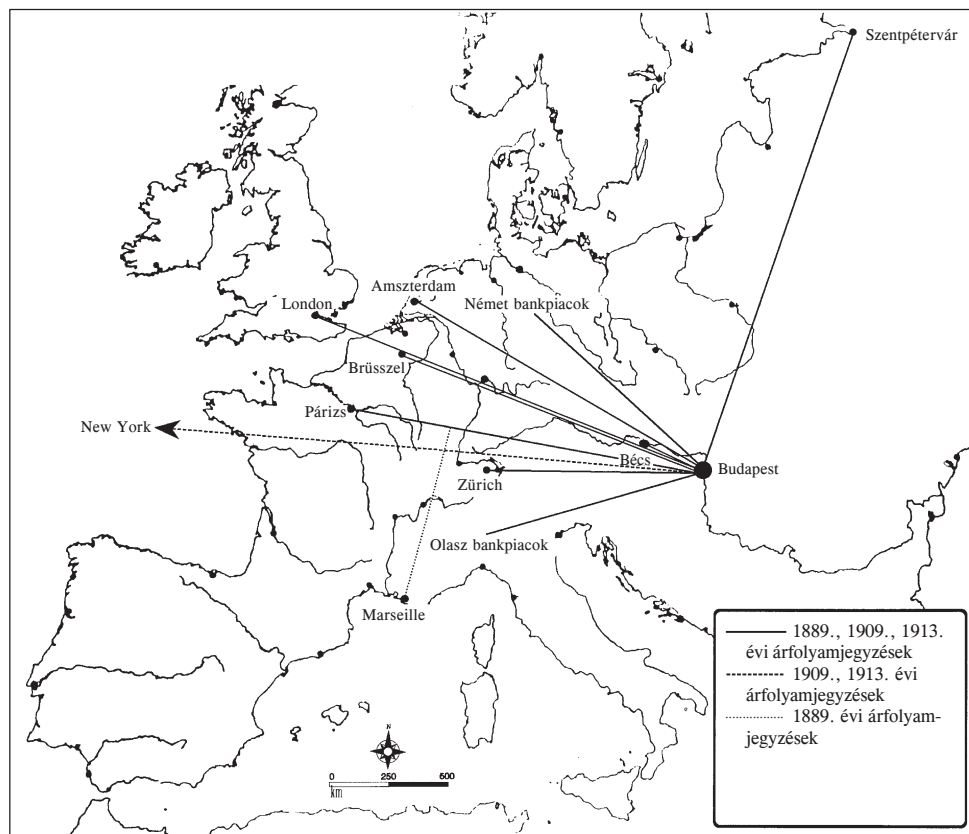
Éppen ezért egyáltalán nem meglepő, hogy nem ismerünk eddig egy árfolyamjegyzést sem, amely Magyarországra vagy magyar városra (Pozsony vagy Pest) szólna. A 18. század végén és a 19. században megjelent kereskedői kézikönyvekben sem találunk utalást Magyarországra felé irányuló, illetve Magyarországról kiinduló készpénz nélküli fizetési forgalomra. Magyarország „ugyanúgy számít, mint Bécs, ugyanaz a pénzérmék egymáshoz való viszonya és a számítási érték is” – írják tömören a német nyelvű kézikönyvek (*Gerhardt sen* [1798] 273. o.; *Otto* [1815] 334–336. o., [1817] 334. o.). Az említetten kívül csak a szokásos utalás található a „valódi magyar nemzeti érmékre”, főként a körmöciekre és a királyi dukátokra. Készpénz nélküli fizetési forgalomról egyetlen vizsgált forrásműben sem írnak. Ez egyáltalán nem csak a német nyelvű kézikönyvek sajátossága volt. Bizonyítja ezt az összehasonlítás a kor mértékadó brit kereskedői kézikönyvével, a *Kelly* [1835]-tel, amelyik a Magyarország címszó alatt ugyanúgy csak érméket, számítási egységeket, illetve elszámoló pénzeket sorol fel, Pozsony címszónál pedig mindössze egy visszaütalást tartalmaz Bécsre (*Kelly* [1835] I. kötet, 192., 282. o.). Készpénz nélküli fizetési forgalomról még akkor sem esett szó, amikor a későbbi Nelkenbrecher-kiadásokban Magyarország helyett már mértékadó magyar kereskedővárosként a kiterjedt üzleti kapcsolatokkal rendelkező Pest és Pozsony jelent meg (például

Bock [1832] 376. o., 381. o.). Először az 1851-es Noback-zsebkönyv szentel egy hosszabb bekezdést Pest árfolyamviszonyainak és váltótörvényeinek, bár zömében a jogi kérdéseket ismerteti, ugyanakkor az árfolyamjegyzéseknél csak a következő utalás található: „váltó ügyekben rendszerint a bécsi árfolyamok az irányadók” (Noback–Noback [1851] 886. o.).

A kereskedői kézikönyvek közül az 1877-es kiadású Nobackban található a legkorábbi adat a budapesti váltóárfolyam-jegyzésről. Egyenként megemlíti az augsburgi, berlini, majna-frankfurti, hamburgi, londoni, milánói és a párizsi árfolyamokat „ugyanúgy, ahogy Bécsben, amelynek árfolyamai teljességgel mértékadó, és naponta megtelegrafálják” (Noback [1877] 199. o.). Egy jó évtizeddel később Amszterdamra, Brüsszelre, német és olasz bankpiacokra, Londonra, Marseille-re, Párizsra, Szentpétervárra és Zürichre, illetve a svájci pénzpiacra szóló váltókkal is kereskedtek a budapesti tőzsdén, „ugyanúgy, ahogy Bécsben” (Swoboda [1889] 361. o.). Az első világháború előtt megjelent még New York is mint váltópartner, de nem szerepelt többé Marseille.² (1. ábra.)

1. ábra

A budapesti árfolyamjegyzések nemzetközi kapcsolatai, 1889, 1909, 1913



Forrás: Swoboda [1889] 361. o., Swoboda [1909] 709. o., Swoboda [1913] 475. o.

² Az árfolyamjegyzéseken a devizajegyzések között található az említett váltópartnerek valutáin kívül még román lejt (bankjegy), szerb dinárt (bankjegy) és török aranylírát (Swoboda [1909] 709., 712. o. Swoboda [1913] 475. o.).

Az első világháború előtt a bécsi váltópiac tehát Budapest számára egyszerre volt követendő példa és meghatározó méret. Ennek következtében a többi európai pénzügyi teljes mértékben lemondott arról, hogy Budapestet jegyezze. A Osztrák–Magyar Monarchiából egyedül Bécs, illetve olykor Triesztet jegyezték, bár a két város között többnyire elhanyagolható volt, illetve nagyrészt egyáltalán nem létezett árfolyamkülönbség. A 19. század végéről és a 20. század elejéről származó kereskedői kézikönyvek arra utalnak, hogy a budapesti váltóárfolyam-jegyzések alapvetően megegyeztek a bécsiekkel (például *Schwabe* [1871] 413. o.). A berlini árfolyamjegyzéken például egy rovatot rendszeresítettek Budapest számára, ide mégsem jegyezték egyetlen árfolyamot sem. Mivel magyarázható ez a helyzet?

A kérdés megválaszolásához európai szintű összefüggésekre kell utalnunk. A 12–13. századi kereskedelmi forradalom óta, Itáliából kiindulva, Nyugat- és Közép-Európa tágas térségei felé terjedt a készpénz nélküli fizetési, vagyis váltóforgalom rendszere. A 18. században, ahogy ezt már jeleztük, keleten egy képzeletbeli vonal mentén volt a határa, amely északon Danzig (Gdansk)–Königsbergtől (Kalinyingrad), Boroszlón (Breslau, Wroclaw) és Bécsen át Velencéig–Triesztig tartott délen, és amelyhez a Balti-tenger és az Oszmán Birodalom térségéből néhány hely kapcsolódott szorosabban vagy lazábban. Míg a 19. század elején Nyugat-Európában (Anglia, Franciaország, Hollandia), Dél-Európában (Itália, Ibériai-félsziget) és Nyugat-Közép-Európában (Német Szövetség) a legtöbb pénzügyi piac már sokoldalúan integrálódott – Svájc jelentette az egyedüli kivételt –, Észak-, Kelet-Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa csak néhány váltópiacra keresztül kapcsolódott ehhez a rendszerhez. Ezek közül messze a legjelentősebb volt az Orosz Birodalom központja, Szentpétervár, az oroszok „Nyugatra néző kapuja”, amely már 1820–1821-ben integrálódott mondható az európai fizetési forgalom rendszerébe (*Denzel* [1996a] 52. o.). Nem kevésbé fontos volt a közép- és délkelet-európai térség számára az „új” pénzügyi piacok fokozatos bekapcsolódása a fennálló rendszerbe. E kapcsolatok révén a korábbi „határvonal” mindinkább keletre tolódott, Közép-Európában például Wroclawtól Varsóig. A délkelet-európai térségbe fokozatosan bekapcsolódtak azok a helyek, amelyek államai függetlenné váltak az Oszmán Birodalomtól [elsősorban Athén, Bukarest, Belgrád, Ruszcuk (Rusze)]. Az „új” pénzügyi piacok főként ott kapcsolódtak a meglévő rendszerhez, a nyugat- és közép-európai pénzügyi központokhoz, ahol a „nyugati” üzletember nyereségre és üzleti sikerre számíthatott, és ahol jogbiztonságot találhatott. Az európai fizetési forgalom szerkezeteihez való kapcsolódás, illetve – egy kicsit előre sietve – az első világháború utáni betagozódás az új országok és régiók gazdasági felértékelődését fejezte ki.

Másként fejlődött a 19. századot túlélő Habsburg Monarchia, itt egyetlen pénzügyi piac sem vonhatta ki magát tartósan Bécs dominanciája alól, amennyiben eltekintünk a birodalom legjelentősebb kikötővárosának, Triesztnek különleges helyzetétől. Az első világháború előtt még a cseh központ, Prága sem tudott annál többet elérni, minthogy a cseh piacon regionális jelentőségre tegyen szert, pedig már a 18. századtól integrálódott a nemzetközi fizetési forgalom rendszerébe (*Denzel* [1995] 25–56. o.). Ezért nem is csodálható, hogy a magyar főváros, Budapest, amelynek – Prágától eltérően – nem voltak váltópiaci hagyományai, nem tudott a nemzetközi fizetési forgalomban Béccsel szemben önálló pozíciókat szerezni. Hozzájárult ehhez a közös monarchia valutarendszerébe való beágyazottság, és a központosítottan kiépített bankrendszer is. Bár „a magyar bankrendszer, hasonlóan a prágaihoz és a triesztihez, saját, Bécsből független dinamikával rendelkezett”, mégis ahogyan a „bécsi pénzügyi intézetek a prágai pénzügyi piacot is uralták”, ugyanez *cum grano salis* érvényes a magyar bankrendszerre is (*Matis-Weber* [1993] 316–332. o., *Pester Ungarische...* [1941]). Ezért aztán nem is különös, hogy az osztrák(–magyar) valuta valamennyi külföldi árfolyamadata a Monarchia 1918. évi felbomlásáig rendsze-

rint csak a „Bécs” (néhány esetben pedig a „Trieszt”) jegyzés alatt jelent meg, és az Osztrák–Magyar Monarchia regionális pénzügyi piacainak esetleges további jegyzése legalábbis függött a bécsi árfolyamoktól. Azt a tényt, hogy Budapestre naponta megtáviratozták ezeket az árfolyamokat, és azokat a magyar főváros mint sajátját elfogadta, akár a Habsburg Birodalom mindent uraló központi váltópiacától való, a fizetési forgalom technikai részleteiben megnyilvánuló függőség jeleként is értékelhetjük. Az eddigiekből is kitűnik, hogy az első világháború előtt a magyar főváros – hasonlóan a többi új pénzügyi piachoz Bécs és Konstantinápoly között – semmiképpen sem tekinthető integrálódottnak a nemzetközi készpénzkimélő fizetési forgalomba, legfeljebb kapcsolódott ahhoz. Az előfeltételeket azonban megteremtették ahhoz, hogy az első világháború után, az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését követően Budapest a legrövidebb időn belül integrálódhassék a nemzetközi pénzügyi szerkezetbe.

Magyarországnak és pénzügyi központjának integrációja a két világháború közötti időszakban

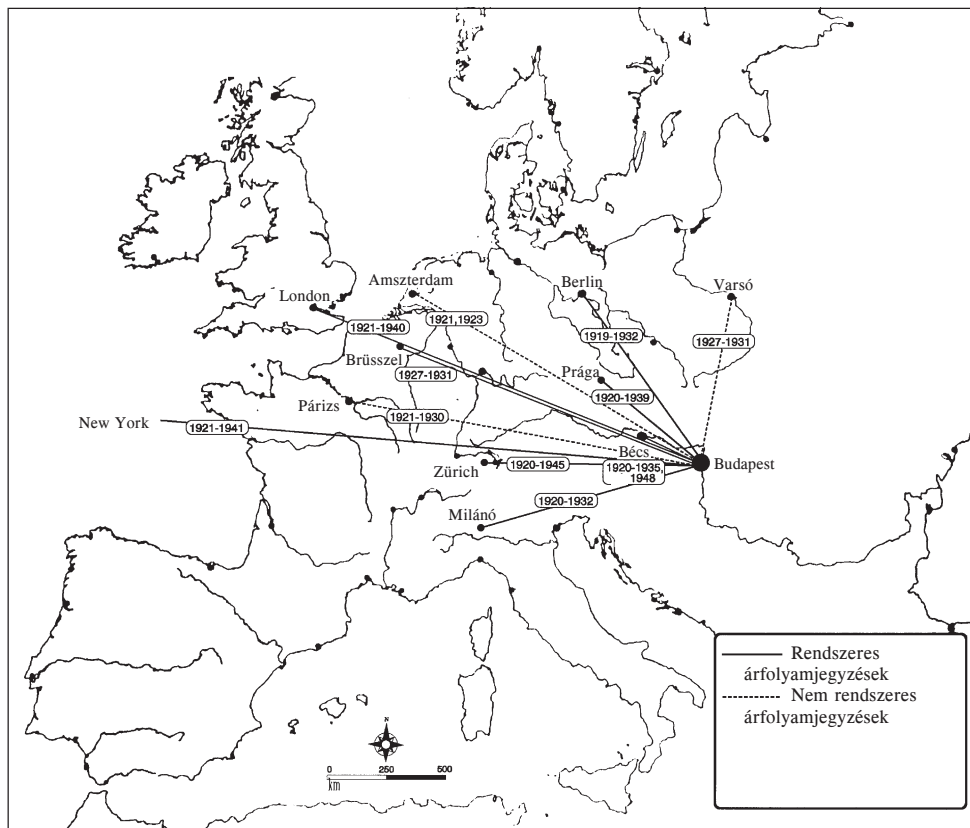
Az első világháború kitörése megszakította a délkelet- és kelet-közép-európai országoknak, illetve pénzügyi piacoknak a nemzetközi fizetési forgalom rendszerébe való integrációját. Ez csak a háború után folytatódhatott, bár a központi hatalmak már a háború alatt is kiépítették a szövetségeseikkel a készpénz nélküli fizetési forgalmon alapuló kapcsolatokat. A háborút és az Osztrák–Magyar Monarchia széthullását követő első években, pontosabban 1919 és 1921 között történt meg Kelet-Közép- és Délkelet-Európa nemzeti pénzügyi piacainak teljes mértékű integrációja a nemzetközi rendszerbe. Ez nyilvánvaló a térségre szóló árfolyamjegyzésekből, amelyeket a nyugat- és közép-európai központok, valamint New York ebben az időben indított el.

Ahogy Kelet-Közép- és Délkelet-Európa többi új nemzetállama, úgy Magyarország, illetve pénzügyi központja, Budapest is ezekben az években került a nyugati helyek által jegyzett pénzügyi piacok sorába. Az első lépést Berlin tette meg, amikor 1919 októberében, tehát még Budapest román megszállása alatt, a külföldi helyek közül elsőként jegyezni kezdte a Magyarországra szóló árfolyamokat. 1920-ban követték a „szomszédos” közép-európai centrumok, Bécs, Prága, Zürich és Milánó, 1921-ben pedig London és New York. Az említett pénzügyi piacok lényegében rendszeresen jegyezték a Budapestre, illetve Magyarországra szóló kurzusokat. Párizsban viszont 1921 és 1930 között (az eddig elemzett források szerint) csak rendszertelenül jegyezték Budapestet, Amszterdamban pedig csak rövid ideig, 1921-ben és 1923-ban. Jóval később és csak néhány évre indult meg a jegyzés Brüsszelben (1927-től 1931 júliusáig) és Varsóban (csak nagyon szórványosan, 1927 és 1931 között) (*Schneider* [1997] 58., 139., 178., 215., 236., 265., 308., 339., 372., 466., 503. o.) (2. ábra).

Ezzel egy időben Budapest is elkezdett más pénzügyi piacokra szóló árfolyamokat jegyezni, és így a politikai függetlenség elnyerését követően a készpénz nélküli fizetési forgalom terén is önállósodott Bécsről. 1920 elejétől (január 12.) mutathatók ki az erre vonatkozó adatok, amelyek szerint a következő helyek szerepeltek: London, Párizs, Berlin, Prága, Bukarest, Belgrád, Olaszország, Svájc és New York. Január végétől, február elejétől ezekhez társult még Bécs, február elejétől Amszterdam, február közepétől Stockholm, Koppenhága és Christiania (Oslo), március közepétől többé-kevésbé rendszertelenül Szófia (először csak 1921 júniusáig), október közepétől pedig Zágráb és Varsó (részben rendszertelenül) (*Diesen* [1923] 51–64. o.). Csak csekély mértékben bővült váltópartneri kört mutat a budapesti tőzsde 1928. április elejétől származó hivatalos árfolyamjegyzéke, amely megjelent Otto Swoboda *Die Arbitrage...* című művének 17. kiadásában. A már

2. ábra

A Budapestre szóló váltóárfolyam-jegyzések a két világháború között



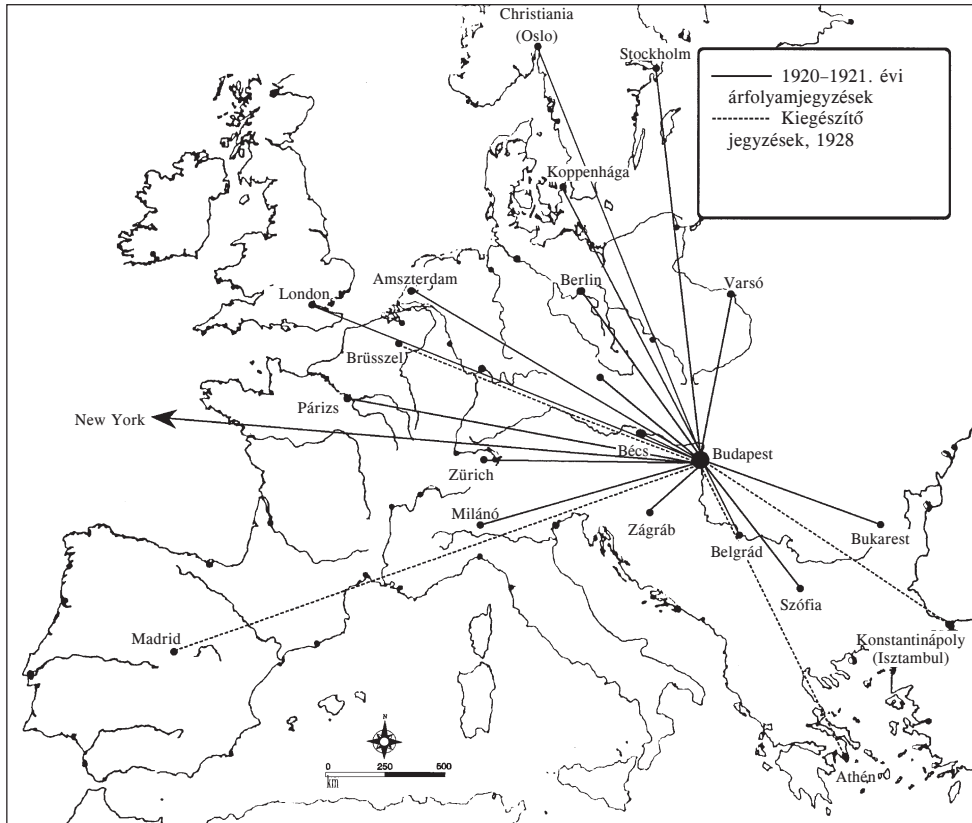
Forrás: Schneider [1997].

említett városokon kívül még Brüsszelt, Madridot, Athént és Isztambult (Konstantinápolyt) említi, Zürich szerepel svájci, Milánó pedig olasz váltópartnerként (Swoboda [1928] 598. o.) (3. ábra).

A két időpont közötti és a későbbi árfolyamjegyzésekről nem találhatók közlések a kutatás mai állása szerint, mivel a budapesti árfolyamjegyzékeket, illetve jegyzéseket jelenleg még nem derítették fel, és nem is publikálták. Mindenesetre az 1920–1921-ből, vagyis a budapesti jegyzések kezdeti korszakából származó forrás lehetővé teszi annak megállapítását, hogy Budapest – hasonlóan a többi európai pénzpiachoz – kezdettől fogva az árfolyam adatok nagy számával jellemezhető, és így, legalábbis ami a jegyzések számát illeti, nem maradt el a hagyományos központoktól. A jegyzett városok köre felölelte a kor legjelentősebb centrumait (Londont, New Yorkot, Párizst, Berlint), a földrajzi értelemben és az egykori közös Monarchián belüli szoros gazdasági kapcsolatok következtében viszonylag közeli központokat (Bécset, Prágát, Zágrábot), valamint a Balkán szomszédos helyeit (Bukarestet, Belgrádot, Szófiát, később Athént és Isztambult), továbbá Közép-Európa távolabbi országait, illetve helyeit (Milánót, Zürichet, Varsót, később Brüsszelt) és Skandináviát [Stockholmot, Koppenhágát, Christianiát (Oslót)], valamint az Ibériai félszigetet (Madridot). A budapesti árfolyamjegyzéseknek tehát nem csak a

3. ábra

A budapesti váltóárfolyam-jegyzések nemzetközi kapcsolatai az 1920-as években



Forrás: Diesen [1923], Swoboda [1928] 598. o.

száma, de a köre is – eltekintve a regionális eltérésektől – lényegében megegyezett a közép-európai térség többi pénzügyi központjával. Az 1928-ból származó „szűrőpróba” pedig viszonylag nagy bizonyosságot nyújt arra, hogy a budapesti váltóárfolyamok hálózata a húszas évek folyamán kibővült, és nem esett áldozatul egy koncentrációs folyamatnak, ami a jegyzett városok számának csökkenésével járt volna.

Az egykori Habsburg Birodalom helyén létrejött államok gyors, mondhatni azonnali integrációja a nemzetközi fizetési forgalom struktúráiba összefüggésben volt valutáik 1919. év kezdetétől bekövetkező önállósodásával, amit a k. u. k. Monarchia bankjegyeinek lebélyegzésével hajtottak végre (*Butschek* [1996] 221–240. o.). Az első világháború előtt az európai pénzügyi piacoknak, a valutatechnikai adottságok miatt, elegendő volt egyetlen helyet jegyezni a kettős Monarchiából, annak pénzügyi központját, Bécsset, mivel a birodalom összes tartományában azonos volt a valuta (*Wysocki* [1993] 143–156. o.). A magyar vagy éppen a csehszlovák valuta megszületésével azonban szükségessé vált, hogy ezeket új, külön árfolyammal lássák el, amennyiben azokkal az országokkal, ahol ezek a valuták hivatalosak voltak, fizetési kapcsolatokat akartak fenntartani vagy újonnan kiépíteni.

Budapest így integrálódhatott a nemzetközi készpénz nélküli fizetési forgalom rend-

szerébe, és ez így maradt a két világháború közötti időszak egészében. Néhány európai pénzpiac ugyan újra beszüntette az árfolyamjegyzést a kötött devizagazdálkodás 1931. július 17-i bevezetését követően – így Milánó szeptemberben, Berlin pedig 1932 áprilisában –, ennek azonban nem volt tartós hatása Budapest nemzetközi kapcsolataira. A bécsi jegyzés 1935 januárjában ért véget, a prágai úgynevezett maradék Csehország német megszállásával 1939 márciusában. London és New York, a világ pénzügyi központjai csak a második világháború alatt hagyták abba a jegyzést, London 1940 júliusában – tehát még azelőtt, hogy Magyarország 1940. november 20-án csatlakozott volna a háromhatalmi egyezményhez (Német Birodalom, Olaszország, Japán) –, New York pedig 1941 márciusában – nem sokkal Magyarország háborúba való belépése előtt (1941. április 11.). Egyedül a semleges Svájc nem függesztette fel a Budapestre szóló árfolyamjegyzéseket a második világháború alatt sem, beszüntette viszont 1945 májusában. Még a háború utáni első években is jegyezték Budapestet, például Bécsben 1948 márciusától (*Schneider* [1997] 58., 139., 178., 215., 236., 265, 308., 339., 372., 466., 503. o.).

A dezintegráció egy szakasza tehát már a második világháború alatt megfigyelhető, ez azonban még áthidalható lett volna a háború után Budapest esetében is, ugyanúgy, ahogy a nyugat-európai országoknál. Ezt igazolja az, hogy Bécs is újrakezdte a magyar fővárosra szóló jegyzéseket. Budapestnek a nemzetközi fizetési forgalom rendszeréből való dezintegrációját azonban végképp megpecsételte Magyarország fokozatos betagozódása az egykori Szovjetunió politikai és gazdasági befolyási övezetébe, amely az októberi forradalom óta egyre inkább kivált ebből a rendszerből. Magyarország második világháború utáni szovjet orientációja azzal a következménnyel járt, hogy megszűntek azok az intézmények és hagyományok, amelyek a készpénz nélküli fizetési forgalomban és a gazdaság más területein évszázadok során alakultak ki. Magyarországnak csak a „vasfüggöny” felszámolása után nyílt módja arra, hogy újra bekapcsolódjék a fizetési forgalom rendszerébe, amelyet a Nyugat gazdasági nagyhatalmai tovább építettek és bővítettek a hidegháború négy évtizede alatt.

*

Összefoglalásként tehát megállapíthatjuk: Magyarország és pénzügyi központja európai összehasonlításban viszonylag későn integrálódott a nemzetközi készpénz nélküli fizetési forgalomba. Hasonlóan a legtöbb kelet-közép- és délkelet-európai pénzpiachoz, Budapest is csak az első világháború után tudott egy domináns pénzügyi központ (itt Bécs) hegemoniája alól felszabadulni, és a kor hagyományos és meggyökeresedett pénzügyi csak ekkor ismerték el egyenrangú félnek a nemzetközi készpénz nélküli fizetési forgalomban. Ez a folyamat mindazonáltal igen gyorsan végbement a húszas évek elején, míg a megelőző évszázadok során a fizetési forgalom ezen rendszeréhez csak közvetetten – a birodalom politikai és gazdasági központján keresztül – kapcsolóhatott Magyarország. Ez a kapcsolat ugyan intenzívebbé vált a 19. század végén, ahogyan ezt a vizsgált kereskedelmi kézikönyvek mutatják – ez a megállapítás illik egy sor kelet-közép- és délkelet-európai pénzpiacra is –, de az integrációs folyamatban a végső „áttörést” csak az állami függetlenség elnyerése hozta meg.

Témánk szemszögéből a magyar történelem legizgalmasabb időszakának a két világháború közötti évtizedek tűnnek. Az ekkori budapesti váltóárfolyam-jegyzések egyben a legkevésbé kutatottak is. E tanulmány egy kis lépést jelent e területen, de még nagyon nagy munkát kell elvégezni; feltétlenül el kell készíteni a két világháború közötti időszak váltóárfolyamainak történeti statisztikáját, és amennyiben ez lehetséges, a második világháború alatti és az azt követő évekre is ugyanezt kellene megtenni. Egy ilyen statisztikára épülhetnek majd azok a további munkálatok, amelyek feldolgozzák a magyar fizetési

forgalom történetét a 20. század első felében. Ezek a kutatások fontosak és érdekesebbek lehetnek Magyarországnak a nemzetközi fizetési forgalom rendszeréhez való, a „vasfüggöny” felszámolását követő, 1989. évi második integrációja szempontjából is.

Hivatkozások

- BOCK, J. H. D. [1832]: J. C. Nelkenbrechers allgemeines Taschenbuch der Münz- Maaß- und Gewichtskunde für Banquiers und Kaufleute, 15. Auflage, Berlin.
- BOYER-XAMBEU, M.-T.–DELEPLACE, G.–GILLARD, L. [1992]: A la recherche d'un âge d'or des marchés financiers: Intégration et efficience au XVIII^e siècle. Cahiers d'économie politique. 20–21. sz.
- BUTSCHEK, F. [1996]: Integration, Desintegration und Catching Up in Österreich; vom Zerfall der Habsburgermonarchie zur Europäischen Union. Megjelent: *Eckart Schremmer* (szerk.): Wirtschaftliche und soziale Integration in historischer Sicht. Arbeitstagung der Gesellschaft für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte in Marburg, Stuttgart.
- BUZA JÁNOS [1984]: Geldwertverhältnisse in Ungarn im XVII. Jahrhundert. Der Umrechnungskurs des Talers in den unter türkischer Herrschaft stehenden Gebieten Ungarns. Megjelent: *Eddy van Cauwenberghe–Franz Irsigler* (szerk.): Münzprägung, Geldumlauf und Wechselkurse / Minting, Monetary Circulation and Exchange Rates. (Akten des 8th International Economic History Congress, Section C 7, Budapest, 1982.) Trier.
- BUZA JÁNOS [1990]: Der ungarische Dukaten auf einem Flugblatt der Kipperzeit (Beitrag zum europäischen Geldumlauf). Megjelent: *Glatz Ferenc* (szerk.): Environment and Society in Hungary, Budapest.
- BUZA JÁNOS [1994–1995, 1995–1996]: Pénzforgalom a tizenöt éves háború idején [Geldumlauf während des Fünfzehnjährigen Krieges (1591–1606)]. Megjelent: Numizmatikai Közlöny 1994/95, 1995/96.
- DALHEDE, C. [1992]: Zum europäischen Ochsenhandel: Das Beispiel Augsburg 1560 und 1578. St. Katharinen.
- DENZEL, M. A. (szerk.) [1994c]: Währungen der Welt X: Geld- und Wechselkurse der deutschen Messeplätze Leipzig und Braunschweig (18. Jahrhundert bis 1823), Stuttgart.
- DENZEL, M. A. [1994a]: Finanzplätze in der Levante und Nordafrika im 19. und 20. Jahrhundert. Megjelent: *Schneider, J.* (szerk.): Währungen der Welt VIII: Afrikanische und levantinische Devisenkurse im 19. und 20. Jahrhundert, Stuttgart.
- DENZEL, M. A. [1994b]: „La Practica della Cambiatura”. Europäischer Zahlungsverkehr vom 14. bis zum 17. Jahrhundert, Stuttgart.
- DENZEL, M. A. [1996a]: Die Integration ostmittel-, ost- und südeuropäischer Städte in die internationalen Zahlungsverkehrsverbindungen im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert. Südost-Forschungen, 55.
- DENZEL, M. A. [1996b]: Die Integration Deutschlands in das internationale Zahlungsverkehrssystem im 17. und 18. Jahrhundert. Megjelent: *Schremmer, E.* (szerk.): Wirtschaftliche und soziale Integration in historischer Sicht. Arbeitstagung der Gesellschaft für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte in Marburg, Stuttgart.
- DENZEL, M. A. [1995]: Prag als Finanzplatz im internationalen Zahlungsverkehr: Wechselkurse vom 18. Jahrhundert bis in die Zeit der Ersten Republik. Prager Wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen 2.
- DIESEN, E. [1923]: Exchange Rates of the World. January 1st 1914 – December 31st 1921, vol. II, Christiania.
- GERHARDT SEN, M. R. B. (szerk.) [1793]: Nelkenbrechers Taschenbuch der Münz- Maaß- und Gewichtskunde für Kaufleute, 7. kiadás, Berlin.
- GERHARDT SEN, M. R. B. (szerk.) [1798]: Nelkenbrechers Taschenbuch der Münz- Maaß- und Gewichtskunde für Kaufleute, 8. kiadás, Berlin.
- KAUFHOLD, K. H. [1992]: Der Übergang zu Fonds- und Wechselbörsen vom ausgehenden 17. Jahrhundert bis zum ausgehenden 18. Jahrhundert. Megjelent: *Hans Pohl* (szerk.): Deutsche Börsengeschichte, Frankfurt/Main.
- KELLY, P. [1835]: The Universal Cambist and Commercial Instructor: Being a Full and Accurate

- Treatise on the Exchanges, Coins, Weights, and Measures of All Trading Nations and their Colonies. London, Vol. I.
- LEONE, A. [1983]: Some Preliminary Remarks on the Study of Foreign Currency Exchange in the Medieval Period. *Journal of European Economic History*, 12. 3.
- MATIS, H.–WEBER, F. [1993]: Kaisertum Österreich – Donaumonarchie. Megjelent: *Pohl, H.* (szerk.): *Europäische Bankengeschichte*, Frankfurt/Main.
- N. KISS ISTVÁN [1978]: Die Bedeutung der ungarischen Viehzucht für Ungarn und Mitteleuropa vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. Megjelent: *Ekkehard Westermann* (szerk.): *Internationaler Ochsenhandel (1350–1750)*. Akten des 7th International Economic History Congress (Edinburgh 1978), Stuttgart.
- N. KISS ISTVÁN [1980]: Money, Prices, Values and Purchasing Power from the XVIth to the XVIIIth Century. *Journal of European Economic History*, 9. sz.
- NEAL, L. [1987]: The Integration and Efficiency of the London and Amsterdam Stock Markets in the Eighteenth Century. *Journal of Economic History*, 47.
- NEAL, L. [1985]: Integration of International Capital Markets: Quantitative Evidence from the Eighteenth to Twentieth Centuries. *Journal of Economic History*, 45.
- NEWMAN, J. [1992]: A Very Delicate Experiment. *British Mercantile Strategies for Financing Trade in Russia, 1680–1780*. Megjelent: *I. Blanchard–A. Goodman–J. Newmann* (szerk.): *Industry and Finance in Early Modern History*. Essays Presented to George Hammersley on the Occasion of his 74th Birthday, Stuttgart.
- NOBACK, CH.–NOBACK, F. [1851]: *Vollständiges Taschenbuch der Münz-, Maaß- und Gewichts-Verhältnisse, der Staatspapiere, des Wechsel- und Bankwesens und der Usanzen aller Länder und Handelsplätze*, 2 Abth., Lipcse, I. Abth.
- NOBACK, F. [1877]: *Münz-, Maaß- und Gewichtsbuch. Das Geld-, Maaß- und Gewichtswesen, die Wechsel- und Geldkurse, das Wechselrecht und die Usanzen*, 2. kiadás, Lipcse.
- OFFICER, L. H. [1985]: Integration in the American Foreign-Exchange Market, 1791–1900. *Journal of Economic History*, 45. sz.
- OTTO, J. S. G (szerk.): [1815]: *J. C. Nelkenbrechers allgemeines Taschenbuch der Münz- Maaß- und Gewichtskunde für Banquiers und Kaufleute*. 11. kiadás, Berlin.
- OTTO, J. S. G. (szerk.): [1817]: *J. C. Nelkenbrechers allgemeines Taschenbuch der Münz- Maaß- und Gewichtskunde für Banquiers und Kaufleute*. 12. kiadás, Berlin.
- PESTER UNGARISCHE ... [1941]: *Pester Ungarische Commercial-Bank 1841–1941. Rückblick auf ein Jahrhundert*, Budapest.
- SCHNEIDER, J. (szerk.) [1993]: *Statistik der Geld- und Wechselkurse in Deutschland und im Ostseeraum (18–19. Jahrhundert)*, St. Katharinen.
- SCHNEIDER, J. (szerk.) [1997]: *Währungen der Welt II: Europäische und nordamerikanische Devisenkurse 1914–1951*, Stuttgart.
- SCHNEIDER, J. [1989]: *Die Bedeutung von Kontoren, Faktoreien, Stützpunkten (von Kompagnien), Märkten, Messen und Börsen im Mittelalter und früherer Neuzeit*. Megjelent: *Hans Pohl* (szerk.): *Die Bedeutung der Kommunikation für Wirtschaft und Gesellschaft*, Stuttgart.
- SCHNEIDER, J. [1991]: *Messen, Banken und Börsen (15–18. Jahrhundert)*. Megjelent: *Banchi pubblici, banchi privati e monti di pietà nell' Europa preindustriale*. Amministrazione, tecniche operative e ruoli economici, Genova.
- SCHNEIDER, J. [1993a]: *Zur Bedeutung von Börsen: Ein Forschungskonzept, dargestellt am Beispiel der Hamburger Börse (16–19. Jahrhundert)*. Megjelent: *Michael North* (szerk.): *Nordwesteuropa in der Weltwirtschaft 1750–1950 / Northwestern Europe in the World Economy 1750–1950*, Stuttgart.
- SCHUBERT, E. S. [1989]: *Arbitrage in the Foreign Exchange Markets of London and Amsterdam during the 18th Century*, *Explorations in Economic History*, 26. sz.
- SCHUBERT, E. S. [1988]: *Innovations, Debts, and Bubbles: International Integration of Financial Markets in Western Europe, 1688–1720*, *Journal of Economic History*, 48. sz.
- SCHWABE, H. (szerk.) [1871]: *J. C. Nelkenbrecher's allgemeines Taschenbuch der Maaß-, Gewichts- und Münzkunde, der Wechsel- Geld- und Fondscourse u.s.w.*, 19. kiadás, Berlin.
- SCHWARZER, O.–DENZEL, A. M.–ZELFELDER, F. [1991]: *Das System des internationalen*

- Zahlungsverkehrs. Megjelent: *Jürgen Schneider* (szerk.): Währungen der Welt I: Europäische und nordamerikanische Devisenkurse 1777–1914. Stuttgart, Teilbd. I.
- SPUFFORD, P. [1991]: Spätmittelalterliche Kaufmannsnotizbücher als Quelle zur Bankengeschichte. Ein Projektbericht. Megjelent: *Michael North* (szerk.): Kredit im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Europa. Köln–Bécs.
- SVORONOS, N. G. [1956]: Le commerce de Salonique au XVIII^e siècle. Párizs.
- SWOBODA, O. [1889]: Die kaufmännische Arbitrage. Eine Sammlung von Notizen und Usancen sämtlicher Börsenplätze für den praktischen Gebrauch, 7. kiadás, Berlin.
- SWOBODA, O. [1909]: Die Arbitrage in Wertpapieren, Wechseln, Münzen und Edelmetallen. Handbuch des Börsen-, Münz- und Geldwesens sämtlicher Handelsplätze der Welt, neubearb. v. Max Fürst, Berlin.
- SWOBODA, O. [1913]: Die Arbitrage in Wertpapieren, Wechseln, Münzen und Edelmetallen. Handbuch des Börsen-, Münz- und Geldwesens sämtlicher Handelsplätze der Welt, neubearb. v. Max Fürst, Berlin.
- SWOBODA, O. [1928]: Die Arbitrage in Wertpapieren, Wechseln, Münzen und Edelmetallen. Handbuch des Börsen-, Münz- und Geldwesens sämtlicher Handelsplätze der Welt, 17. kiadás, Berlin–Lipcse.
- WITTHÖFT, H. [1992]: Der Nelkenbrecher oder das Maaß aller Dinge. Forschung–Mitteilungen der DFG 2.
- WYSOCKI, J. [1993]: Die österreichisch/ungarische Krone im Goldwährungs-mechanismus. Megjelent: *Eckart Schremmer* (szerk.): Geld und Währung vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Referate der 14. Arbeitstagung der Gesellschaft für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte vom 9. bis 13. April 1991 in Dortmund, Stuttgart.

Fordította: **Pogány Ágnes**